

לא לעולם חאסינה: משמעויות המשבר הפוליטי בבנגלדש

08.08.2024 | יוסף רוזן | written by

עיקרים

- בעקבות מחאות נרחבות בבנגלדש הודיעה ראש הממשלה, Sheikh Hasina, על התפטרותה לאחר 15 שנות שלטון, ונמלטה מהמדינה.
- הנשיא הכריז על פיזור הפרלמנט ועל הקמת ממשלת מעבר בגיבוי הצבא.
- קיים חשש לגורלו של המיעוט ההינדי בבנגלדש, ואפשרות לעליית גורמי אסלאם קיצוני לשלטון אשר חברו למפלגת האופוזיציה, ה-BNP.
- בעקבות המשבר, סין צפויה להגביר את השפעתה במדינה ולדחוק את הודו הצידה, תוך מינוף הזיקה של מודי לממשלת חאסינה כדי להציג אלטרנטיבה.
- אין זה פחות מכישלון של ממשל ביידן, שלא נקט גישה פרגמטית מספיק כדי לקרב את בנגלדש ל"ארה"ב, ועל חשבון אינטרסים אסטרטגיים רחבים התמקד בביקורת על הפרות זכויות אדם מצד חאסינה, שהופנו ברובן נגד גורמי טרור.
- ההקשר הישראלי ² בתקופת שלטון ה-BNP שנתמך גם על ידי Jamaat-e-Islami הזכיר היחס לישראל את זה של פקיסטן, כאשר בכירים כינו את ישראל מדינת טרור וראו בחמאס ובחיזבאללה שותפות לגיטימיות. חאסינה, לעומת זאת, הייתה זו שביטלה ב-2021 את הסעיף שהופיע על דרכונים לאומיים כי הינם תקפים לכל מקום מלבד ישראל.

ביום שני, ה-5 באוגוסט, הגיעו המחאות האלימות בבנגלדש, שעד כה גבו את חייהם של כ-300 איש, לשיא חדש, כאשר המונים הסתערו לעבר מוסדות השלטון בדרישה להדחת ראש ממשלת בנגלדש, Sheikh Hasina. כתוצאה מכך הודיעה חאסינה על התפטרותה ונמלטה מהמדינה, בצעד שסיים 15 שנות שלטון של מי שכונתה "אשת הברזל" של אסיה.

הנשיא בגיבוי הצבא הכריז על פיזור הפרלמנט ועל הקמת ממשלה זמנית עד לייצוב המדינה. המועמד המוביל לעמוד בראשות הממשלה הזמנית הוא הכלכלן זוכה פרס הנובל מוחמד יונס בן ה-84, וזאת עד לקיום הבחירות באופן מסודר. יונס היה בעברו מקורב ל-Awami League, מפלגתה של חאסינה, וחבר קרוב של מייסדה, Sheikh Mujibur Rahman, אך בהמשך נתגלעו מחלוקות בינו לבין חאסינה, וזו קידמה כמה משפטי ראווה כנגדו; אחד מהם אף הטיל עליו בינואר השנה עונש מאסר של חצי שנה.

אף על פי שיונס הינו המועמד הממלכתי ביותר וכנראה הוא מקובל על מרבית הסיעות, אין זה

מבטיח כי הממשלה הזמנית תצליח לייצב את המדינה בזמן קצר, וצפוי משבר ממושך. על רקע זה, החשש המרכזי הוא מעליית האסלאמיסטים והתדרדרות בנגלדש למצב דומה לזה של פקיסטן הנחשלת. במצב זה, עתידו של המיעוט ההינדי בבנגלדש (כ-13 מיליון אזרחים, כמעט 8% מכלל האוכלוסייה) לוט בערפל ויש סכנה ממשית לחייהם, כאשר בימים האחרונים כבר אירעו תקיפות אחדות על רקע דתי, ותרחיש של הגירה המונית של פליטים הינדים מבנגלדש להודו עשוי להפוך למציאות.

מה עורך את המחאות?

המחאות פרצו ביולי האחרון בעקבות החלטת ממשלת בנגלדש להשית מחדש מכסות של 30% למשרות במגזר הציבורי (כפי שהיה ב-2018) עבור צאצאיהם של לוחמי מלחמת העצמאות של בנגלדש בשנת 1971 וקבוצות מיוחדות נוספות. ארגוני הסטודנטים מחו נגד הצעד בטענה כי מדובר בפגיעה משמעותית בסיכוי שלהם להתקבל לעבודה ממשלתית, הנחשבת לטובה ומתגמלת יותר ממרבית הסקטורים הלא-ממשלתיים. בראייתם, זה היה צעד שנועד למלא את שורות הפקידות הציבורית בנאמני חאסינה, ובכך לחזק עוד יותר את שלטונה.

אולם, למרות הצדק בטענות הסטודנטים, לא ניתן להתעלם מהשפעתם ומעורבותם של גורמי אופוזיציה (כולל גורמים אסלאמיסטיים) במחאות אלה, ששימשו הזדמנות עבורם לממש את שאיפתם לגבש תמיכה עממית רחבה מספיק כדי להדיח את חאסינה מכס שלטונה. לראיה, בעוד שבתחילה דרשו המוחים להפוך את ההחלטה בנוגע למכסות, ואף הייתה נכונות של חאסינה להציע שינויים ולהגיע לפשרה, במהרה שינו המחאות את פניהן והתמקדו בהדחת חאסינה.

איך הגיעה בנגלדש למשבר הפוליטי הנוכחי?

המשטר הדמוקרטי בבנגלדש היה שברירי כבר מן ההתחלה בשנת 1991, עם סיום השלטון הצבאי במדינה. מאז ועד היום התחלף השלטון בין שתי מפלגות מרכזיות בראשות נשים חזקות, שתיהן חלק מאליטות השלטון במדינה.

הראשונה שכהנה כראש ממשלה הייתה (Khaleda Zia (1991-1996; 2001-2006), שעמדה בראשות מפלגת ה-BNP (Bangladesh National Party), אימצה קו ימני-לאומני והייתה קרובה יותר לגורמים האסלאמיסטיים במדינה. זיה היא אלמנתו של נשיא בנגלדש והרמטכ"ל לשעבר שנרצח בהתנקשות בשנת 1981.

השנייה, Sheikh Hasina, עמדה בראשות מפלגת המרכז Awami League הפרגמטית שקבעה בחוקה את אופייה החילוני והשמירה על חופש דת, וכיהנה כראש הממשלה בשנים 1996-2001. חאסינה היא בתו של האב המייסד של בנגלדש, נשיאה הראשון וראש הממשלה לשעבר (1971-1975) שנרצח בהתנקשות אירוע שעיצב את תפיסתה של חאסינה בסוגיות פנים, והוביל לנקיטת היד הקשה נגד גורמי אופוזיציה.

לאחר כהונתה השנייה של זיה ב-2006 התדרדרה המדינה למשבר פוליטי נוסף, והוקמה ממשלת מעבר בגיבוי הצבא שניהלה את ענייני המדינה במשך כשנתיים עד לבחירות בסוף שנת 2008. בבחירות זכתה חאסינה, והיא שמרה על שלטונה ועל כוחה הפוליטי במשך כ-15 שנים עד הימלטותה מהמדינה ב-5 באוגוסט. אלה היו למעשה הבחירות האחרונות בבנגלדש שהוכרו על ידי המערב כדמוקרטיות.

במהלך שלוש מערכות הבחירות האחרונות (2014, 2018, 2024) פעלה ה-Awami League להצר את צעדי האופוזיציה, וזו מצידה בחרה להחרים את הבחירות וחתרה תחת שלטונה של חאסינה, כולל כ-20 ניסיונות התנקשות נגדה.

אם להסתמך על התקשורת המערבית, נראה לכאורה שחאסינה ניהלה במשך 15 שנים משטר דיכוי אנטי-דמוקרטי נגד גורמים שחרתו על דגלם להיאבק למען החופש, השוויון, הדמוקרטיה וזכויות האדם בבנגלדש. אין ספק כי ממשלת חאסינה אכן פעלה ביד קשה נגד האופוזיציה, וארה"ב אף הטילה סנקציות בשנת 2021 על יחידת התגובה המהירה של המשטרה (RAB) בבנגלדש. אך בפועל, המציאות מורכבת יותר.

האופוזיציה בבנגלדש מורכבת ממפלגת ה-BNP, שעד לפני כמה שנים עמדה בראשות ברית של כ-20 סיעות, ובהן גם ה-JI (Jamaat-e-Islami) שדוגלת בהחלת חוקי השריעה בבנגלדש, ובאירועים מספר שרפה את דגלי ארה"ב והפגינה את שנאתה לישראל ולעם היהודי. למרות טענות ה-BNP כי הקשרים עם JI נפסקו, תועדו קשרים כאלה גם לקראת הבחירות בינואר 2024, בין היתר על ידי יושב הראש בפועל של ה-BNP, Tarique Rahman הנמצא בגלות בלונדון.

למרבה האבסורד, למרות ניסיונותיו של הממשל בושינגטון לשמור על ניטרליות, הוא הפגין תמיכה גדולה יותר ב-BNP מאשר ב-Awami League, על רקע סוגיית זכויות האדם. זאת אף על פי שבמידה רבה הייתה חאסינה הגורם המרכזי בבלימת האסלאם הרדיקלי במדינה והאפשרות להפיכתה לפקיסטן או לאפגניסטן נוספת במרחב. במקרה של בנגלדש, הדגש ששם הממשל האמריקני על זכויות אדם על פני שיקולים אסטרטגיים וגאופוליטיים תרם להתפתחות המשבר הפוליטי הנוכחי. בה בעת, חשוב לומר כי תאוריות קונספירציה הטוענות שארצות הברית פעלה אקטיבית מאחורי ההדחה של חאסינה הן מופרכות, וכי מדובר בפשטות בדוגמה לכישלון מדיניות החוץ האמריקנית שמציב אותה כעת בנחיתות אסטרטגית במרחב מול סין.

השלכות בינלאומיות של המשבר המתגלגל

במסגרת היריבות בין ארה"ב לבין סין, הדרום הגלובלי זוכה לקשב רב מצד שתי המעצמות שמתחרות על השפעה בקרבו, ובמובן מסוים עשוי להוות שובר שוויון בתחרות הגלובלית בין שתיהן. אף על פי שמדינות רבות המשתייכות ל"דרום הגלובלי" אינן מעוניינות לבחור צד, מצבן הכלכלי אינו מותיר להן יותר מדי ברירות ועליהן לבחור בין הסיוע הכלכלי הנרחב מצד סין לבין הסיוע המערבי אשר כרוכים בו תנאים ודרישות בסוגיות פוליטיות.

בולטת בהקשר זה בנגלדש, שלמרות היותה ענייה, לא מפותחת וסובלת באופן תדיר מפגעי מזג האוויר, מקומה במפרץ בנגל העשיר במשאבים ובקרבת נתיבי סחר עולמיים, עם פוטנציאל לחיבור בין אסיה למזרח התיכון, ועם כלכלה שצמחה מטאורית בעשור האחרון, הובילו לכך שארה"ב וסין ראו בה יעד מרכזי להשפעה.

למרות זאת, חאסינה הצליחה לנהל במשך שנים רבות מדיניות חוץ מאוזנת אשר תמרנה בין השותפות האסטרטגית עם הודו והתמיכה הכלכלית מיפן (התורמת המובילה לפיתוח בנגלדש) לבין קשרים כלכליים עם סין, כאשר מול ארה"ב ואירופה היו יחסים מתוחים על רקע ביקורת בסוגיית זכויות האדם. חאסינה השכילה לאזן בין הגורמים השונים מבלי ליישר קו עם אף אחת ממדינות אלה, וגם מבלי ליפול לתלות כלכלית גדולה בסין על אף המצוקה הכלכלית, כפי שקרה לשכנותיה סרי לנקה ופקיסטן.

אולם, על אף ההכרה האמריקנית בפוטנציאל הגלום בבנגלדש כשותפה בעלת ערך במרחב האינדו-פסיפיק, והקשר ההדוק שלה עם שתי אדריכליות ה-QUAD (יפן והודו), לא נקטה ארה"ב צעדים משמעותיים לקרב את בנגלדש אליה, ובכך אולי גם להשפיע בצורה אפקטיבית יותר על מצב הדמוקרטיה במדינה. במקום זאת התמקדה ארה"ב בעיקר ביציבות הדמוקרטיה בבנגלדש, באופן שנתפס על ידי חאסינה כהתערבות בוטה בענייני פנים וחשש שהאמריקנים מעוניינים להדיחה. זו אף התבטאה פעמים מספר באופן לא אחראי נגד ממשל בידן, דבר שהחריף עוד יותר את המתחים בין המדינות. עקב כך, בביקוריה בווינגטון בשנת 2023 לא זכתה לאף פגישה רשמית עם בכירי הבית הלבן.

סין השקיעה מאמצים רבים כדי לנצל את המחלוקת הזו ופעלה להרחיב את השפעתה במדינה עם מבול של ביקורים מדיניים והצעה לחבילות כלכליות מפתות. בנגלדש אומנם לקחה הלוואות אחדות מסין, אך אלה בטלות בשישים לעומת הסיוע שקיבלה מהודו, יפן והבנק העולמי. כעת, המשבר הפוליטי יהווה הזדמנות גדולה יותר עבור סין לדחוק החוצה, או לכל הפחות לצמצם את ההשפעה ההודית, ולהנחיל מכה אסטרטגית לארה"ב במרחב האינדו-פסיפיק.

יצוין כי הרוב המוסלמי בבנגלדש לא היה שבע רצון מטיב היחסים עם הודו, הן בשל הטענות ליחס הפוגעני של ראש ממשלת הודו, מודי, כלפי המוסלמים בהודו; וכן כיוון שראו בהודו פטרון נצלני שאינו מטיב עם האינטרסים של בנגלדש, אלא רק עם אלו של חאסינה ומפלגתה Awami League, אשר אפשרו גישה נרחבת מדי וללא תמורה הולמת לנכסים בבנגלדש. על כן, ניתן להעריך כי השלטון הבא בבנגלדש ישאף לעצב מחדש את יחסיו מול הודו, וכדי לייצר לעצמו מנוף לכך יתקרב לסין.

כמו כן, בעקבות המשבר הפוליטי בבנגלדש תציב האפשרות לעליית האסלאם הרדיקלי לשלטון איום גובר ליציבות האזור, ובייחוד לביטחון גבולותיה של הודו, שתמצא עצמה הדמוקרטיה המתפקדת היחידה באזור לצד מדינות נחשלות ואסלאמיסטיות: אפגניסטן, פקיסטן ובנגלדש; זאת לצד סכסוך הגבול הקיים מול סין, וחוסר היציבות בסרי לנקה ומיאנמר, כאשר גם נפאל

מתקרבת בתקופה האחרונה לסין. מעבר לכך, זה יחסל כל אפשרות לקדם נורמליזציה עם בנגלדש, שצפויה להחריף את הטון נגד ישראל, בדומה לפקיסטן, מלזיה והמלדיביים.

כמו כן, התחזית הכלכלית האופטימית של בנגלדש לשנים הקרובות צפויה להתהפך, ובכך תטיל ספק על האפשרות לשדרוג בנגלדש ממעמד LDC של האו"ם (קטגוריית המדינות הכי פחות מפותחות) למעמד מדינה מתפתחת, כולל התמורות הכלכליות שנלוות לו. בכך, ארה"ב ואירופה עלולות לאבד את בנגלדש כאלטרנטיבה אפשרית לייצור והרכבה במגוון תחומים, כחלק מהמאמץ לבסס שרשראות אספקה ללא סין.

הזווית הישראלית

ישראל ובנגלדש אינן מקיימות יחסים דיפלומטיים, אך בתקופת שלטון ה-BNP, שנתמך גם על ידי ה-Jamaat-e-Islami, היחס לישראל היה גרוע במיוחד, בדומה לזה של פקיסטן. שר החוץ דאז כינה את ישראל מדינת טרור, והשלטון ראה באיראן ובשלוחיה חמאס וחיזבאללה שותפות לגיטימיות. זאת, בין היתר, גם על רקע השנאה לארה"ב.

לעומת זאת, תחת השלטון החילוני של חאסינה וה-Awami League הייתה נכונות להידברות עם ישראל, ובצעד סמלי אך משמעותי הייתה חאסינה זו שביטלה ב-2021 את הסעיף שהופיע בדרכונים לאומיים כי הינם תקפים לכל מקום מלבד ישראל. בנוסף, לאור התחזקות הקשר בין בנגלדש להודו ויפן הייתה תקווה להרחבה אפשרית של הסכמי אברהם גם לבנגלדש, אך למרבה הצער תרחיש זה כבר אינו ריאלי.

הפסד גאופוליטי

למרות הסיום המר, 15 שנות שלטונה של חאסינה מאז 2009 היו היציבים ביותר בהיסטוריה של בנגלדש, ועל אף מקרי השחיתות והפרת זכויות האדם, בעיקר נגד האופוזיציה והתקשורת, המדינה הצליחה להציג צמיחה כלכלית מרשימה, תוך ריסון גורמי אסלאם רדיקלי וחיזוק השותפות האסטרטגית עם הודו.

על רקע זה, מתחדד הכישלון של ארה"ב באימוץ גישה פרגמטית כלפי בנגלדש ששמה דגש על אינטרסים אסטרטגיים רחבים באינדו-פסיפיק, בעיקר בהקשר של התחרות מול סין. תוצאה זו עלולה גם להשפיע על תוחלת המאמצים של ארה"ב להתחרות בסין על מרחבי השפעה בדרום הגלובלי, ובסופו של דבר להפסיד בנקודות.